

Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın Romanlarında Âyet ve Hadis Bağlamında Metinlerarasılık*

Öz: Muhammed Abdulhalim Abdullah, Modern Arap romanının teşekkülünde önemli bir yere sahiptir. O, Arap romanını tercüme ve uyarlamalarla bina etmeye çalışan I. kuşak Arap edebiyatçılarından sonra gelen ve Arap romanını asıl kimliğine kavuşturan II. kuşak edebiyatçıları arasında yer alır. Abdullah, Mısır'ın kırsalındaki olayları özümsemiş ve bunu eserlerinde ustaca aksiyona dönüştürmüş bir yazardır. Onun yazarlığının mihenk taşı, çocukluğunun geçtiği kırsaldaki yaşam belirlir. Abdullah'ın dinî ve millî duygularla inşa ettiği roman kahramanının dili, fasih Arapçadır. Nitekim onun alelade bir roman figüratini fasih dille konuşturması bazen eleştirilse de bu üslubun hâkim çevrelerce kabulü zor olmamıştır. Abdullah, bu üslubunu oluştururken çoğu zaman Kur'an âyetlerine ve hadislere başvurur. O, kültürel mirasından getirdiği şiir, darb-ı mesel ve hikâye gibi pek çok edebî malzemeyi romanlarında kullanır. Abdullah, özellikle de âyet ve hadisleri ustaca işler. İşte biz, bu çalışmamızda modern zamanda roman literatürüne girmiş metinlerarasılık bağlamında Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın bazı romanlarındaki âyet ve hadisleri nasıl işlediğini tespit etmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Roman, Metinlerarasılık, Âyet, Hadis Muhammed Abdulhalim Abdullah.

Intertextuality in the Context of Aya and Hadith in Muhammad Abdalhalim Abdallah's Novels

Abstract: Muhammad Abdalhalim Abdallah has an important place in the appreciation of the modern Arab novel. He takes place among the second generation literators who comes after first generation Arab literators try to build an Arab novel with translations and adaptations and restore the Arab novel to its true identity. Abdallah is a writer who has absorbed the events in the rural area of Egypt and mostly transformed his works into action. The milestone of his writing is determined by the life in the countryside where he spent his childhood. The language of Abdallah's hero, built with religious and national emotions, is Arabic. As a matter of fact, it was sometimes criticized that he made an ordinary novel figuring speaking with a fluent language, but it was not difficult for the dominant circles to come up with it. Abdallah often applies to the Qur'an and the incidents when he creates the specific style we speak of. He uses many literary materials from his cultural heritage in his novels, such as poetry, darb-ı mesel and stories. Abdallah works especially well and crafty. In this study, we will try to determine how Muhammad Abdalhalim Abdallah's works in some of his novels, in the context of intersatellite texts that have entered the novel literature in modern times. In this study, we will figure out how Abdullah worked aya and hadith in his some noels in the intertextuality that have entered the novel literature in modern times.

Keywords: Novel, Intertextuality, Aya, Hadith, Muhammad Abdalhalim Abdallah.

Encümen
BAYRAM**

Yasin
PIŞGIN***

* Bu çalışma, Akdeniz Üniversitesinde, Doç. Dr. Yasin Pişgin danışmanlığında tamamlanan ve 07.07.2021 tarihinde savunulan "Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın Romancılığı" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Gör., Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı. E-posta: encumenbayram@akdeniz.edu.tr-ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6891-3680>.

*** Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı. E-posta: yasinpisgin@akdeniz.edu.tr-ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9337-2863>.

Giriş

Bir metnin içerisindeki başka metinlerden yapılan alıntılar anlamında kullanılan metinlerarası “intertextuality” kavramı, 1960’lı yıllarda, halen hayatta olan akademisyen Julia Kristeva, Mikhail Bahtin (ö. 1975) ve Roland Barthes (ö. 1980) tarafından dile getirilmiştir.¹ Türkçede “anıştırma”² kavramıyla ifade edilen metinlerarasılık, tarihî kesitlerde meydana getirilmiş metinlerdeki bilgilerin, ifadelerin ya da düşüncelerin doğrudan ya da dolaylı olarak kurmaca esere eklenmesi durumudur. Bu kavram, çoğu yazarın kaleme aldığı bilgileri teyit etme adına başka metinlerden alıntılar ve atıflar kullanılması manasında düşünüldüğünde onun postmodern bir kimlik kazanmış olduğu fark edilebilir. Aslında onun tanımı bu kadar basit olsa da edebiyat açısından bakıldığında, bunun daha geniş bir çerçeveden edebiyatın tümünü kapsayan ve metinle onun yazarını aynı ontolojik sürece katan daha belirgin bir anlam dünyasına sahip olduğu görülecektir.³ Nitekim bu kavramın tarihine bakmak ve böylece günümüzdeki kullanımlarının neden ve nasıl oluştuğunu hatırlamak önemlidir. Metinlerarasılık, ne alıntı ne de gönderme şeklindeki adlarla basitleştirilemez. Metinlerarası ilişki, dil ve düşünce birlikteliğinin tam ve somut verisi olarak edebiyatın en temel yapı taşlarından birisidir.⁴ Bu kavram çerçevesinde geliştirilen teorilerin Batı menşeli olduğu düşüncesi her ne kadar somut delillere dayansa da kavramın en öz ve en temel özelliği olan nakletme tasavvuruna dayanması, onu evrensel kılmaktadır. Hülasa metinlerarasılık, başka bir metne gönderme yaparak onu biçim ve içerik bakımından yeni bir metne dönüştürme yöntemidir. Nitekim söz konusu dönüştürme, pastiş/öykünme⁵, parodi/yansılama⁶, alıntı/gönderge ve anıştırma gibi tekniklerle yapılmaktadır.⁷

Arap edebiyatına baktığımızda bu tekniğin yeni olmadığı; geçmiş edebî mirasta adına “iktibas, îhâ’, ihâlâ, telmîh, irâd-ı mesel, tazmîn, işâra, serika”⁸ denilen ve

¹ Aktulum Aktulum, *Metinlerarası İlişkiler* (Ankara: Öteki Yayınevi, 1999), 7.

² Daha çok şiirde bir sözcüğün, onun kaynağının belirtilmeden alıntılanması manasında kullanılır. Ancak postmodern edebî ürünlerde metinlerarasılık anlamında ifade bulmaktadır. Bkz. Aktulum, *Metinlerarası İlişkiler*, 87.

³ Feyza Bulut, “Metinlerarasılık Kavramının Kuramsal Çerçevesi”, *Edebi Eleştiri Dergisi* 2/1 (30 Nisan 2018), 2.

⁴ İsmet Emre, *Postmodernizm ve Edebiyat* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2006), 159.

⁵ Aktulum, *Metinlerarası İlişkiler*, 133.

⁶ Marina MacKay, *Roman Nedir?*, çev. Fazilet Akdoğan Özdemir (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2019), 312.

⁷ Aktulum, *Metinlerarası İlişkiler*, 117.

⁸ Ferhat Korkmaz, “Metinlerarası İlişkilerin Klasik Retorikteki Kökeni Üzerine Bir Araştırma/an Investigation on the Origin of Intertextuality in Classical Rhetoric”, *HİKMET-Akademik Edebiyat Dergisi (Journal Of Academic Literature)* 3 (2017), 71.

belâgat ilmi içerisinde değerlendirilen kavramlarla varlık gösterdiği görülecektir. Üslûba güzellik katan ve onu edebî kılan bu kavramlar; ilham ve müracaat kaynağının âyetlerin, hadislerin ve köklü bir edebî geçmişe sahip şiiirlerin olması sebebiyle daha da anlam kazanmaktadır. Nitekim sözü edilen kavramların bir araya getirildiği et-Tenâs, “Bir metnin diğer bir metin içinde etkin bir şekilde yer alması, birden fazla metnin alıntı yoluyla oluşturulan yeni metinde birliktelik arz etmesi”⁹ anlamında düşünüldüğünde metinlerarasılığın, Arap edebiyatı açısından köklü bir geçmişe sahip olduğu sonucuna kolayca ulaşılır. Böylesi bir miras üzerine inşa edilen Modern Arap edebiyatında metinlerarasılık; dinî, tarihî, mitolojik ve folklorik unsurlarla yoluna devam etmektedir. Dinî anlamda edebî mirasa bakıldığında Kur’ânı Kerîm’den; Nûh, Mûsâ, Eyyûb, Yûşâ, İsâ, Meryem, Zülkarneyn, Belkıs, Süleyman ve Lokman, İncil ve Tevrat’tan da Lazarus, Pavlos ve Yahuda gibi pek çok Peygamber ve salih kimselerin kıssaları karşımıza çıkmaktadır. Bunlara dinî şahsiyetlere dair tahkiye unsurlarının eklenmesiyle de muazzam bir birikim meydana gelmektedir. Nitekim günümüzde söz konusu mirastan roman, hikâye, masal ve şiiir gibi farklı türlerde ifade edilen sayısız örnek bulmak zor değildir.

Arap anlatısında “ateşten köz almak” manasına gelen iktibas¹⁰ kelimesi, kavram olarak bilgiyi elde etmek ve başka birinin ilminden ve birikimlerinden yararlanmak manasında kullanılmaktadır.¹¹ Bu tanımla iktibas metinlerarası tekniklerden birisi olan montaj ile aynı fonksiyona sahiptir. Ancak iktibas, sahip olduğu kendine has özelliklerden dolayı nesirden çok nazımda tercih edilen bir üslûp sanatıdır. Sözüün güzelliği ve anlamın pekiştirilmesi için âyet ve hadislerden yapılan iktibaslar edebî üslûp olarak tanımlanmaktadır.¹² İktibas, ifade ettiğimiz özelliğinden dolayı postmodern romanda anıştırmayla aynı fonksiyonu karşılamaktadır. Bununla bir romancının edebî bir vasfı olan bireysel, anonim, tarihî ve ilahî bir metni veya vecizeyi olduğu gibi veya kısmen değiştirerek eserinde kullanması esastır. Başkasına ait olan metin, yazarın ustalığına bağlı olarak yeni metne monte edilir. İktibas edilen bilginin içine yerleştirilen eserin genel yapısıyla uyuşması gerekmektedir. Aksi halde metinde iğreti bir hâl meydana gelir. Biz de çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde metinlerarasılık/ anıştırma kavramıyla beraber iktibas da kullanacağız. Bizim, iktibas kavramını tercih etmemizin sebebi onun Arap edebiyatındaki karşılığıdır.

⁹ Ahmed ez-Zu’bî, *et-Tenâssu Nazariyyen ve Tatbikiyyen* (Amman: Muessetu ‘Ammûn li’n-neşr, 2020), 18.

¹⁰ Ebu’l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1993), 167.

¹¹ İsmail Durmuş, “İktibas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/52.

¹² Emel Nalçacıgil Çopur, “İktibas Sanatı ve Mazmûn”, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi* 10 (2019), 167.

1. Muhammed Abdulhalim Abdullah ve Metinlerarasılık

20 Mart 1913 yılında dünyaya gelen Muhammed Abdulhalim Abdullah, Mısır'ın Buhayrâ vilâyetinin Kûm Hamâda kazasına bağlı Kefer Bûlîn köyünde dünyaya gelmiştir. İlköğrenimini ve hafızlığını burada tamamlamıştır.¹³ Yüksek öğrenimini de Kahire Üniversitesi Dâru'l-'Ulûm'da noktlayan Abdullah, memur olarak Kahire Arap Dil Kurulu'nda göreve başlamış ve ömrünün sonuna kadar farklı konumlarda olmak üzere söz konusu kurumda çalışmalarına devam etmiştir.¹⁴ Oldukça velut bir yazar olan Abdullah, kısa yaşamına on üç roman ve on hikâye koleksiyonu ve sayısız röportaj ile makale sığdırmıştır.¹⁵

Muhammed Abdulhalim Abdullah, Arap romanını tercüme ve uyarlamalarla bina etmeye çalışan I. kuşak Arap edebiyatçılarından sonra gelen ve söz konusu romanı asıl kimliğine kavuşturan II. kuşak edebiyatçıları arasında yer almaktadır. Onun da içinde bulunduğu jenerasyon, konusu kendi yurduna ait, kahramanlarının daha çok milli bir hüviyete sahip oldukları ve aksiyonun merkezinde daha çok Arap örfünün yer aldığı bir romanı tesis etmişlerdir. Nitekim II. kuşak Arap edebiyatçılara, içinde yer almasından dolayı Necîb Mahfûz Çağı da denilir. Onun 1988 yılında Nobel Edebiyat Ödülü'nün alması¹⁶ sözü edilen jenerasyonun ne denli etkili olduğunu da ortaya koymasından açısınan önem arz etmektedir.

Yazmaya hayatının erken dönemlerinde başlayan Abdullah, yazarlığından dolayı çeşitli kurum ve kuruluşların taltiflerine mazhar olmuştur. O, 1947 yılında Arap Dil Kurumu'nun yazar Nûr'ul-Hüdâ Şe'râvî'ye armağanla icra ettiği en iyi roman ödülünü *Lakîta* adlı romanıyla kazanmıştır.¹⁷ Aynı zamanda kurgusu bu romandan yapılan *Leyletu ğarâm* adlı sinema filmi de 1952 yılında Mısır Sosyal İşler Daire Başkanlığı tarafından yapılan yarışmada en iyi film ödülünü almıştır.¹⁸ Daha sonra Abdullah, 1948 yılında Dâru'l-Hilâl'in icra ettiği yarışmada da *İbnu'l-'umde* adlı hikâyesiyle en iyi kısa hikâye ödülünü kazanmıştır.¹⁹ 1949 yılında ise *Şeceratu'l-Ileblâb* adlı romanıyla Mısır Eğitim Bakanlığı'nın ödülünü kazanmış, ardından aynı yıl sözü edilen kurumun Milli Kültür Kurulu Ödülü'nü de *Ba'del-*

¹³ Yusûf Hasan Nevfel, *Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah hayâtuhû ve edebuhû* (Riyad: Kulliyetu'l-âdâb, 1981), 3-5.

¹⁴ Yusûf Hasan Nevfel, *Fennu'l-kıssa 'inde Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah* (Kahire: eş-Şerîketu'l- Mısıriyyetu'l-'Âlemiyye, 1996), 20.

¹⁵ Encümen Bayram, *Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın Romancılığı* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 92-103.

¹⁶ Hoda Elsadda, *Gender, Nation, and the Arabic Novel: Egypt, 1892–2008* (London: Edinburgh University Press, 2012), 77.

¹⁷ Nevfel, *Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah hayâtuhû ve edebuhû*, 24.

¹⁸ Nevfel, *Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, 58.

¹⁹ Ahmet Kazım Ürün, *Modern Arap Edebiyatı* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2018), 108.

ğurûb adlı romanıyla almıştır. Bu roman, en iyi 100 Arap romanı içerisinde kabul edilmektedir.²⁰ Abdullah, 1953 yılında *Şemsu'l-harîf* romanıyla da Devlet Teşvik Ödülü'nü kazanmıştır. O, ilerleyen süreçte dönemin Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat'tan Cumhuriyetin Parlak Yüzleri Ödülü'ne lâyık gösterilmiştir. Bu ödül, romancılık alanında verilen Mısır merkezli ilk ödüldür.²¹ Söz konusu bu ödülün sonra da Abdullah'a "Ödüllerin Babası" lakabı verilmiştir.²² Abdulhalim Abdullah günümüzde de eserlerinin dizi ve sinemaya uyarlanmasından hareketle en çok izlenen aynı zamanda en çok okunan Arap yazarların başında gelmektedir.

Abdullah, 30 Haziran 1970 yılında 57 yaşındayken vefat etmiştir.²³ Onun ölümü, dönemin çoğu çevrelerince üzüntüyle karşılanmış ve adının yaşatılması için gayretler sergilenmiştir. Nitekim köyündeki ilkokula ve Mısır'ın Demenhour vilâyetindeki bir caddeye Muhammed Abdulhalim Abdullah adı verilmiştir. Aynı zamanda kendisi için, bütün çalışmalarını ihtiva eden özel bir kütüphanenin de bulunduğu külliye şeklinde bir kabristan yaptırılmıştır.²⁴

Muhammed Abdulhalim Abdullah, yazarlığını öz kaynaklardan beslenerek inşa ederken aynı zamanda uluslararası üne sahip yazarlardan da istifade etmiştir. O, özellikle Arap Edebiyatı klasik yazarlarından Ebû'l-Âlâ el-Me'arrî (ö. 1057), Mustafa Sâdık Rafî'nin (ö. 1937) yanı sıra romantizminin modern temsilcilerinden Mustafa Lütfî el-Menfelûtî (ö. 1924), Mahmûd Teymûr (ö. 1973), 'Abbâs Mahmûd el-'Akkâd (ö. 1964) ve Tâhâ Hüseyin (ö. 1973) ile Cibrân Halil Cibran'a (ö. 1931) özel bir sempati duyar. Aynı zamanda Batılı edebiyatçılardan Thomas Hardy (ö. 1928), Maksim Gorki (ö. 1936), Lev Tolstoy (ö. 1910), Fyodor Dostoyevski (ö. 1881), Nikolay Gogol (ö. 1852), Anton Çehov (ö. 1904), Gustave Floubert (ö. 1880) ve Ernest Hemingway (ö. 1961) gibi romantik ve realist yazarlardan yararlanmışır.

Abdullah'ın yazarlığını belirleyen en büyük olaylardan bir tanesi de 1919 devrimi sonrasında ortaya çıkan toplumsal olaylardır. Mısır'da ekonomik dengeler değişerek yeni bir burjuva sınıfını ortaya çıkarmıştır. Bu değişimlerle farklı ideolojiler neşet ederek farklı alanlarda kültür hamilerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. İşte böylesi bir atmosferde Muhammed Abdulhalim Abdullah halk tabakasındaki kişilerin yaşamlarını kâğıda dökmüştür.²⁵ O, bu gelişmeler ışığında 1940'lı yıllarda toplumsal olayları, orta tabadaki insanların üzerinden işleyen yazarlardan bir tanesi olmuştur.

²⁰ "Kâimetu efdal mietin ve hamse riâyâtin 'Arabiyyetin" (Erişim 07 Eylül 2022).

²¹ Nevfel, *Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, 25.

²² Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah, *Kıssatun lem tetim* (Kahire: Dâru'l-Mısır li't-tibâ'a, ts), 36.

²³ Nevfel, *Fennu'l-kıssa 'inde Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, 76

²⁴ Nevfel, *Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, 58.

²⁵ Dusûkî 'Abdulazîz Dusûkî, "Muhammed'Abdulhâlîm 'Abdullâh rihletu hayât ve fen", *el-Beyân* (15 Şubat 1971), 38.

Yazarın edebî şahsiyetinin oluşmasında din çok önemlidir. Mısırlı eleştirmen Hilmî Muhammed el-Kâ'ud, onun İslâmî değerlere son derece bağlı olduğunu belirtir. el-Kâ'ud, Abdullah'ın yazdığı her paragrafta mutlaka bir inanç değerini işlediğine dikkat çeker ve yazarın iç dünyasındaki bu hasletle Necîb Mahfûz'un önüne geçtiğini vurgular. Hatta ona göre Necîb Mahfûz, İslâmî değerleri yüzeysel işlerken Muhammed Abdulhalim Abdullah bunu sözden ileriye götürerek davranışa dönüştürür.²⁶

Abdullah, kahramanlarını aksiyona katarken beraberinde onlara yerel değerlere ve inanca dair bir kimlik yükler. Nitekim onun eserleri çoğunlukla maddî ve manevî bir döngü üzerine kuruludur. Bu durum onun, birbirini takip eden çoğu romanlarında kendini göstermektedir. Örneğin *el-Bâhis 'ani'l-haîka* romanında²⁷ yüreği Allah korkusu ve peygamber aşkıyla dolu bir sahabe işlenirken *Sukûnu'l-'âsife* romanında ise kahraman üzerinden çöplüğe dönmüş ve fırtınaların kasıp kavurduğu bir dünyayı işaret etmektedir. Yazarın kırsal merkezli romanlarının kahramanları; utangaç, mütedeyyin, çalışkan ve iyi niyetlidirler. Söz konusu karakterler yaptıklarından dolayı yazar tarafından rencide edilmezler ve alay konusu yapılmazlar. Abdullah, kahramanlarına karşı sonsuz bir saygı ve sevgi besler ve sanat kaygısına düşmeden, onların doğallıklarına dokunmamaya özen gösterir. O, üslûbunu ve dilini sadelikten uzaklaştırmayarak, aksiyonu onların ağızlarıyla ve fasih bir dille tahkiye etmektedir.

Abdulhalim Abdullah'ın yazdığı romanlarda konu, olay örgüsü ve tema gibi unsurlar açısından zamanla birtakım değişimler olduğu da görülmektedir. Burada öne çıkan kıstasların başında toplumsal değişimlerin geldiği aşikârdır. Nitekim onun edebî kişiliğinde kendini gösteren bu değişimler dönemler şeklinde değerlendirilebilir.

1.1. Romantik Dönem

Abdullah, romanlarında romantizmin etkisinde kalmıştır. Onun, romantizme yönelmesi ve ilk kaleme aldığı romanlarda bunun görülmesinin nedeni, onun kişilik yapısından kaynaklanmaktadır. Yazar bu dönem eserlerinde okuyucuyu duygusal anaförlara sürüklemektedir. Bu anlamda söz konusu dönemi "Aşırı duygusal dönem" şeklinde ifade etmek de mümkündür.²⁸ Böyle bir ifadenin

²⁶ Muhammed Mehdî Kâ'ud, *el-Ğurûbu'l-Mustehîl: Sîretu Kâtib Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, ts., 37.

²⁷ Encümen Bayram, "Bir Bildungsroman Örneği Olarak El-Bâhis 'Anî'l-Hakîka", *Turkish Academic Research Review-Türk Akademik Araştırmalar Dergisi [TARR]* 6/3 (14 Eylül 2021), 955-968.

²⁸ Muhammed Haseneyn Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun 'an 'amâl Muhammed 'Abdulhâlîm*

kullanılması, söz konusu evrede yazmış olduğu romanların genelde aşk ve tabiat konularını ihtiva etmesinden kaynaklanmaktadır. Bu aşk, kadın ve erkek cinslerinin aşklarını ifade etmekle beraber, aile, köy, tabiat ve toplum gibi diğer türden konuları da kapsamaktadır. Hatta bu evrede baba, anne, çocuk, aile, okul, çevre ve vatan aşkı gibi örneklerle de rastlanmaktadır.

Abdulhalim Abdullah, ilk dönem eserlerinde romantizm akımının en büyük özelliklerinden biri olan okuyucuyla muhatap olma ve birinci tekil şahıs kipini kullanarak fikir beyan etme hususunda son derece maharetlidir. Nitekim *Dirâsetun edebiyetun 'an a'mâl Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullah* kitabının yazarı Kaşyûd, onun hakkında “Yazar, romanlarında güçlü, tatlı ve fesahatli bir dilin oluşmasına zemin hazırlar; bu da onu, diğer Arap romancılarından ayıran en büyük meziyettir.”²⁹ demektedir. Bir diğer Mısırlı eleştirmen Yûsuf eş-Şârûnî, *er-Rivâiyûne's-selâse* adlı eserinde bu düşünceleri destekleyerek, Abdullah'ın ilk romanıyla beraber konularını, şahıslarını ve üslûbunu geliştirerek yoluna devam ettiğini belirtmektedir.³⁰

Bir yazarın ustalığı, onun çıraklık dönemine bağlıdır. Hiç şüphe yok ki yazarlığın çıraklığı da okunan ve etkisinde kalınan başka eserlerin tesiriyle vücuda gelir. Nitekim Abdullah'ı, ele aldığımızda onun çıraklığını, yazarlığının erken bir döneminde etkisinde kaldığı İngiliz romantik yazar Thomas Hardy'e, Rus romantik-realist Lev Tolstoy'a, Arap romantikler Cibrân Halil Cibrân'a ve Mustafa Lütfî el-Menfelûtî'ye borçlu olduğu görülecektir. el-Menfelûtî, Avrupa'da başlayan ve daha sonra tercüme hareketleriyle Arap edebiyatına giren romantizmin en etkin yazarlarından birisidir.³¹ Bu alanda sahip olduğu şöhrete Avrupa dillerinden Arapçaya yaptığı tercümelemlerin katkısı büyüktür. Nitekim Abdullah için söyleyebileceğimiz en doğru şey, onun gerçekçi konuları romantik bir üslûpla ele almış olmasıdır. Diğer bir ifadeyle o, romancı kimliğiyle toplumun sorunlarına ayna tutmuş, olayları irdelemiş ve onları anlatırken kendini duygusalıktan uzakta tutamamıştır. Bundan dolayı Abdullah, duygularına hâkim olamayarak okuyucuyla muhatap olmaktadır. Bu durum söz konusu Romantizm akımının en çok eleştirilen özelliklerinden bir tanesidir. Nitekim bu bilgiler ışığında Abdulhalim Abdullah, *Lakîta* ve *Ba'de'l-ğurûb* romanlarında okuyucuyla muhatap olmaktan çekinmeyerek onlarla “Sen” zamiriyle³² başlayan cümlelerle diyalog kurar. Yazarın bu dönemde yazdığı romanlar şunlardır: *Lakîta*, *Ba'de'l-ğurûb*, *Şeceratu'l-leblâb*, *el-Vişâhu'l-eyyad*, *Şemsu'l-harîf* ve *Ğusnu'z-zeytûn*.

'Abdullah (Kahire: el-Cevâiz, 2000), 83.

²⁹ Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun 'an a'mâl Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullah*, 190.

³⁰ Yûsuf Şârûnî, *er-Rivâiyûne's-selâse*, *Necîb Mahfûz*, *Yusûf es-Sibâ'î*, Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullah (Kahire: Merkezi'l-hadâreti'l-'Arabiyye, 2003), 160.

³¹ Zağlûl 'Abdullah, *el-Vetru'l-meşdûd* (Hey'etu'l-'amme li Kusûr's-sakafe, ts.), 182.

³² Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullah, *Ba'de'l-ğurûb* (Kahire: Dâru'l-Mısır li't-tibâ'a, ts), 68-229.

Abdullah, aynı dönemi paylaştığı çoğu edebiyatçı tarafından takdir edilmiştir. Necîb Mahfûz kendisi için “Yeni el-Menfelûtî” ve “Edebiyat ve sanatın dehası” şeklinde söz ederken, Yahya Hakkı ise onun için “Bam teli” ve “Mısır’daki en büyük yazarlardan birisi” şeklindeki ifadeleri kullanmıştır.³³ el-Menfelûtî, Arap romanına romantizmi kazandıran kişidir. Abdullah’ın da ilk dönemde yazdığı eserler romantik imgeler taşımaktadır. Bu nedenle aralarında bir benzerlik kurulması son derece doğrudur. İki yazar da eserlerini adeta şiir yazar gibi kaleme almışlardır. Nitekim Hasan Nevfel’e göre Muhammed Abdulhalim Abdullah, el- Menfelûtî’nin başlattığı bu akımı bir adım daha ileri taşıyarak, var olan üslûbu zenginleştirmiş ve sahip olduğu şiirsel üslûpla da Halil Cibrân, Mustafa Sadık er-Rafî’î ve Tâhâ Hüseyin gibi bu üslûba sahip diğer yazarları da gerisinde bırakmıştır.³⁴ Görüldüğü üzere Abdullah, modern Mısır romanında özel bir yere sahiptir.

1.2. Romantik-Realist Dönem

Bu dönemde Abdullah, toplumsal ve gerçekçi konuları romantik ve realist bir üslûpla ele almaktadır. O, toplumun problemleri arasında yer alan aile içi ilişkiler, şüphe, sevgi ve aşk gibi temaları çokça işlemektedir. Söz gelimi *Min ecli veledî* romanına bakıldığında, fakir bir kadının, geçim derdine düşmesi ve kurtuluşu evlenmede bulması bir realitedir ve tarihin her döneminde benzer vakalar görülebilmektedir. Ancak kadının eşine kendini beğendirme uğruna çocuklarını ihmal etmesi ve bunun Abdullah’ın nezdinde ifade bulması gerçekliğe duygusallığı katması şeklindedir. Bu örnekten de anlaşılacağı üzere romantik realist ile kastedilen unsur iki akıma ait hem mantıki değerlerin hem de duygusal etmenlerin aynı anda görülmesidir.

Abdullah’ın bu dönemde kaleme aldığı eserlere bakıldığında orta sınıfın hayat mücadelesini işlediği görülür. Onun II. Dünya Savaşı’ndan sonraki merhalede yazdığı romanlarında savaşın sebep olduğu bunalım ve yoksulluk gibi konular göze çarpar. Ancak ilk döneminde olduğu gibi konular kırsala da aittir. “Vicdani muhasebeler dönemi”³⁵ de denilebilecek bu aşamada yazılan eserlerde romantik-gerçekçi bir hava dikkat çeker. Nitekim bu hususta Rahmi Er, yazarın da dâhil olduğu romantikler için; “Muhammed Abdulhalim Abdullah, Yûsuf es-Sibâ’î ve İhsân Abdulkuddûs gibi romancılar idealize edilmiş veya popüler romantizm geleneklerini sürdürmüşse de onlar da en azından realizmin formel ilkelerine uymuştur.”³⁶ şeklindeki bir tespiti aktarır.

³³ ‘Abdullah, *el-Vetru’l-meşdûd*, 33.

³⁴ ‘Abdullah, *el-Vetru’l-meşdûd*, 118.

³⁵ Hasaneyn Muhammed Kaşyûd’un, yazarın bu dönemine atfen kullandığı bir ifadedir. Daha ayrıntılı bilgi için bk. Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun ‘an ‘amâl Muhammed ‘Abdulhalîm ‘Abdullah*, 94.

³⁶ Rahmi Er, “Roman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi,

Abdullah, realist konuları romantik bir üslûpla iç içe kullanır. Onda bu evrede realizme tam bir geçiş söz konusu değildir. Onun bu tarz eserleri ortaya koymasının en bariz nedeni romantik konu ve temalara olan tutkusu ve aynı zamanda hayatın yeni gerçekleri karşısında toplumu bilinçlendirmek istemesidir. Muhammed Abdulhalim Abdullah bu şekilde ortaya koyduğu eserlerinde romantik konuların yanı sıra kırsalı, Arap sosyalizmini, göçü, gurbeti, cinsiyeti, işi ve savaşı realizm çerçevesinde işler. Abdullah, ilk dönemde olduğu gibi bu dönemde de kendisini hayallerden, duygusal gelgitlerden ve psikolojik baskılardan uzak tutmaz. Ancak bu dönemde en dikkat çeken husus, Abdulhalim Abdullah'ın birinci tekil şahıs kullanımından kendini alıkoymas ve işlemiş olduğu konulardan dolayı dilini değiştirerek çoğul zamiri kullanmayı tercih etmesidir.³⁷ Bu dönemini özetleyecek olursak, toplumsal konuların yazar nezdinde daha çok önemsendiği dikkatlerden kaçmaz. Onun romantik döneme nazaran yoğun duygusallıktan feragat ettiği görülür. Aynı zamanda Abdullah, bu dönemde özelden genele, bireyden topluma doğru da bir eğilim sergiler. Onun roman karakterleri arasındaki bireysel çekişmeler azalarak toplumsal vakaların çoğaldığı dikkat çeker.³⁸ Bu aynı zamanda bireysel hedef ve menfaatlerin, yerini toplumsal gaye ve maslahatlara bıraktığı anlamına gelir. Bir diğer husus da bu dönemde, yazarın romanlarında ulusal ve tarihî konuların daha çok yer bulmaya başlamasıdır. Yazarın bu dönemde yazdığı başlıca romanları; *Min ecli veledî*, *Sukûnu'l- 'âsife*, *el-Cennetu'l- 'azrâ*, *el-Beytu's-sâmit* şeklindedir.

1.3. Realist Dönem

Abdulhalim Abdullah, bu dönemde kaleme aldığı romanlarında siyasî ve toplumsal konuları ele almıştır ve romanlarının şahıs kadrosunu daha çok tasavvufî ve tarihî karakterlerden oluşturmuştur. Abdullah'ın ömrünün sonlarına doğru şekillenen bu edebî üslubun herhangi bir ekole doğrudan ve bütünsel olarak isnat edilmesi mümkün olmamakla beraber onun bu dönemde yazdığı eserler, içerik bakımından toplumsal gerçekliği yansıtır. Abdullah'ın edebî kişilik seyri ele alındığında bu dönemde doğrudan topluma ve siyasete yönelerek gerçekçi bir tablo sergilediği görülür.³⁹ Ancak Abdulhalim Abdullah, olayların olağandışı gelişmesine ve duygusuz bir anlatımın aksiyona egemen olmasına da müsaade etmez. Onun diğer dönemlerine nazaran bu dönemde de üslubundaki değişim dikkat çeker; şöyle ki aşırı duygusallığa ve çokça metaforlara dayanan tarzı, yerini bu dönemde toplumsal ve siyasî problemlere daha gerçekçi bakan yalın bir dile bırakır.

2008), 35/165.

³⁷ Nevfel, *Fennu'l-kıssa 'inde Muhammed 'Abduhâlim 'Abdullah*, 123.

³⁸ Zağlûl, *el-Vetru'l-meşdûd*, 273.

³⁹ ed-Dusûkî, "Muhammed'Abdulhalim 'Abdillâh rihletu'l-hayât ve'l-fen", 42

Abdullah'ı bu dönemde siyasî ve tarihî konulara yönlendiren nedenler içerisinde siyasetin bölgesel ve ulusal önemi dikkat çeker. Aynı zamanda Arapların 5 Haziran 1967'de İsrail karşısındaki gerilemelerinin toplumda oluşturduğu etki, dönemin yazarlarının ve şairlerinin edebî yönelimlerinde belirleyici olmuştur. Tüm bu etkenlerin gölgesinde Abdullah'ın görüşlerinde, özelden-genele, bireyden-topluma doğru bir değişimin meydana gelmesi de dikkat çeker. Abdullah, romanlarında toplumsal ve uluslararası değişimleri ve gelişmeleri ele alır. Aynı zamanda o, tema olarak insanı, yaşamı, sevgiyi, aileyi ve ölümü işler. Onun maddî ve manevî unsurlar üzerinde inşa ettiği karakterleri sıradan insanlardır ve onların Abdullah'ın yazarlığında kadının ve erkek olarak misyonları bellidir.

Abdullah, Arap romanı öncüleri olan ve birinci kuşak romancılarını oluşturan Tâhâ Hüseyin, Muhammed Hüseyin Heykel, Tefvik el-Hâkim, İbrahim Abdulkadir el-Mâzinî ve Mahmûd Teymûr'dan sonra gelen ikinci kuşak romancılar içerisinde değerlendirilmektedir.⁴⁰ Birinci kuşağın en büyük özelliklerinden birisi de Arap romanını tekâmül düzeyine çıkarmasıdır. Yani Batı edebiyatına benzer bir Arap romanı tesis etmiş olmalarıdır. Söz konusu kuşaktaki romancılar, yabancı dil olarak Fransızca bilmektedirler. Onlar böylece Fransız yazar Maupassant'ın edebiyata kattığı olay odaklı hikâye ve romanı Arap edebiyatına kazandırmışlardır.⁴¹ Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın bu dönemde yazıldığı romanlar *el-Beytu's-sâmit*, *L'z- zemen bakiyye*, *el-Bâhis 'ani'l-hakîka* ve *Kissatun lem tetimme*'dir.

Abdullah, Arap romanının kendi mecrasını bulması sürecinde büyük bir sorumluluk yüklenmiştir. Konusu ve teması yaşadığı Mısır'a ait özgün bir romanı tesis etmeye çalışırken bunu özgün bir dil olan fasih Arapçayla yapmıştır.⁴² Yani Abdullah, öz kaynaklarından beslenirken bunları kendine has üslubuyla roman sanatına katmayı da başarmıştır. O, modern romanın öngördüğü pek çok tekniği ve yöntemi de ustaca kullanmıştır. Abdullah'ın romanlarında kullandığı teknik ve yöntemlerin içerisinde metinlerarasılık da çokça yer alır. Şimdi biz, Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın romanlarında kullandığı metinlerarası bağı tespit etmeye çalışacağız.

2. Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın Romanlarında Metinlerarasılık İlişkisi

Daha çok üslupla ilgili olan metinlerarasılık kavramı, yazarın romanındaki mührü gibidir. Sözü edilen unsurların orijinallik arz etmesi, onu oluşturan sanatkârın yani romancının maharetine bağlıdır. Sanatkârın sahip olduğu bilgi, beceri ve

⁴⁰ Zağlûl, *el-Vetru'l-meşdûd*, 33.

⁴¹ Nevfel, *Muhammed 'Abdulhalim 'Abdullah hayâtuhû ve edebuhû*, 40.

⁴² Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun 'an a'mâl Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, 180; Candemir, *Muhammed Abdulhalim Abdullah'da Kısa Hikâyecilik*, 87.

tutum onun sanat camiasındaki kişilik ve mührü olan üslûbunu ortaya koyar. Öyle ki içerik, yapı ve dil unsurunun bir bütünlüğe kavuşturulmasıyla elde edilen sentezle üslûp meydana gelir. Başka bir ifadeyle üslûp, yazarın eserini oluşturan bütün unsurların bireysel ve orijinal bir tarzda oluşturulmasıdır. Bu manada bir eserin edebî olup olmadığını ortaya koyan şey, üslûptur. Zira eseri oluşturan içerik, yapı ve dilin ifade ettiğimiz kıstasları barındırması gerekmektedir. O hâlde edebî eser; sıradan bir şey, basit bir söz ve alelâde söylenmiş bir ifade olamaz. Sadece estetik güzellik barındıran ve okunduğunda keyif veren eser de edebî olamaz.⁴³

Metinlerarası bağ, romancının kültür kodlarını ortaya koyar. Birbirinden bağımsız iki metin arasında ilişki kurulması elbette ki yenisi için eskiyi çok iyi kavramış olmayı gerektirir. Nitekim Abdullah'ın metinlerarası bağlar kurmasında hafız olması ve dindar kimliğinden dolayı bilgi sahibi olduğu Hz. Nûh, Hz. Eyyûb, Hz. Mûsâ, Hz. İsa, Hz. Meryem, Hz. Lokman, Hz. Zülkarneyn ve Hz. Süleyman gibi Kur'ân kaynaklı kıssalar etkili olurken nenesinden dinleyerek ezberlediği *Binbir Gece Masalları* ve *Seyf b. Zî Yezan*, *'Antera, ez-Zeybek, el-Meliku'z-Zâhir Baybars*, *Benû Hilâl* gibi yerel halk hikâyeleri de önem arz eder.⁴⁴ Onun bu masallarda geçen olayların etkisinde kalarak pek çok eserinde kadını, kadın ihanetini ve şüphe gibi temaları işleme ve melankolik bir üslûp kullanması dikkat çeker. Abdullah bu formlardan yola çıkarak yeniden oluşturduğu metin anlamında kullanılan bir metinlerarasılık tekniği olan pastiş⁴⁵ söz konusu masallardan elde ettiğini söyleyebiliriz.

Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın romanlarına bakıldığında, onun estetiğini perçinleyen üslûbunun içerisinde metinlerarasılığa çokça yer verdiği görülür. Yazarın daha evvel belirttiğimiz dinî anlayışı, yetiştiği atmosfer, çalışma ortamı ve hayat tarzından dolayı oluşan yazarlık maharetinin izlerini romanlarında görmek mümkündür. Ayrıca o, hikâye ettiği vakanın ifade gücü kazanması hususunda diğer metinlere başvurmakta ve onları direkt veya dolaylı olarak romanlarına almaktadır. Söz konusu bu alıntıları ağırlıklı olarak Ku'rân-ı Kerîm âyetlerinden, hadislerden, Batı ve Doğu menşeli şiir ve halk hikâyelerinden, özellikle de *Binbir Gece Masalları* 'ndan oluşmaktadır.

Abdullah, metinlerarası bağlantıyı kaynak göstermeden genellikle metni değiştirerek kendi romanı içinde kullanır. Bu metinlerarası pasajların bir örneği,

⁴³ İsmail Çetişli, *Batı Edebiyatında Edebî Akımlar*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2003), 32-33.

⁴⁴ Nevfel, *Fennu'l-kissa 'inde Muhammed 'Abdulhâlim 'Abdullah*, 24; Nevfel, *Muhammed 'Abdulhâlim 'Ab- dullah, hayâtuhû ve edebuhû*, 14.

⁴⁵ Sözlükte; başka bir sanatçının ürününü taklit ederek yazılan eser manasındaki pastiş kavramı, edebî bir tür olan romanda ise yönetime dönüşmüştür. Günümüz romanında diğer edebî türlere özgü üslûp öğelerini ve söyleyiş tarzlarını metnin temel üslûbunu bozmadan taklit etmek anlamındadır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Hakan Sazyek, "Türk Romanında Postmodernist Yöntemler ve Yönelimler", *Hece Özel Sayısı: 4, Türk Romanı Özel Sayısı*, (2002), 510-529.

Ğusnu'z-zeytûn adlı romanındaki bir aksiyonda şöyle yer alır: Hamûda ve Hüsnu, Cemal Efendi ile Fatma arasında yaşanan aşk ve Fatma'nın geçmişte nişanlanmasıyla ilgili bir sohbetle dalarlar. Olanlardan dolayı Fatma zor zamanlar yaşar. Yazar burada Hamûda'nın ağzıyla Fatma'nın içine düştüğü durumu, *Kelile ve Dimne* kitabındaki *Maymun ve Marangoz* hikâyesini anıştırarak verir.⁴⁶

O, *Lakîta* romanında bu tekniği alışılmışın dışında kullanır. Verdiğimiz bilgilerden anlaşılacağı üzere bu teknikte, dışardan asıl metne birtakım bilgileri yerleştirmek söz konusuyken; burada kahramanlardan Emin Bey'in okuması için Leyla'ya verdiği bir kitabın içindeki bazı bölümlerin ana metne eklenmesi dikkat çeker. Romanın başkahramanı olan Leyla'nın elindeki bu kitap, kendi hayatına benzer olayları ihtiva eder. Kitap *Seven Bir Kızın Anıları* adını taşımaktadır. Seven kişi Leyla'dır. Leyla kitabın sayfaları arasında ilerlerken gün gün, tarih tarih yaşadıklarına benzer olaylarla karşılaşır.⁴⁷ Nitekim burada kahramanın yaşamından bulunduğu kesitler bu teknikle anlatılmaktadır.

Kıssatun lem tetimme'de ise Nûh Tufanı'yla ilgili bir anlatıma rastlanmaktadır: Romanın kahramanlarından birisi olan Munâ el-Menşavî bir aksiyonda Nûh Tufanı'yla ilgili bir yazı kaleme almaktadır. Burada tufan, Arapların İsrail'e karşı yenilgisidir. Aynı zamanda Munâ'nın eşi komutan sıfatıyla cepheye savaş halindedir. Nitekim o, yazısını kaleme aldığı esnada askerî üniformalı bir genç kapısını çalar. Munâ ellerinde yazdıklarıyla kapıyı açar. İşte o an Munâ'ya kendisinin asıl tufanı haberi verilir. Zira asker olan kocası, Arap-İsrail Savaşında ölmüştür.⁴⁸ Bu aksiyonda tufan metaforik bir anlatımla alınmaktadır. Dolayısıyla tarihî ve dinî bir vaka olan Nûh Tufanı kahramana hamledilmiştir. Abdullah, verdiğimiz örneklerden anlaşılacağı üzere bu roman tekniğini kendine has bir üslupla kullanır. Burada konunun uzamaması adına Abdullah'ın her romanında karşılaştığımız metinlerarasılığa dair birkaç örnekle iktifa ediyoruz. Ancak asıl konumuz olarak belirlediğimiz âyet ve hadisler üzerinde daha ayrıntılı durmaya çalışacağız.

2.1. Âyetler

Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın romanlarında Kur'ân-ı Kerîm'den çok sayıda iktibas yaptığı görülmektedir. Bunda, onun çocuk yaşta hafız olması ve mütedeyyin kişiliği etkilidir. Abdullah'ın romanlarında âyetleri sıkça kullanmasının diğer bir nedeni de okuyucuyu vicdanen ve aklen romanının kurgusuna vermek istediği mesajla ikna etmek istemesidir. Onun yazarlık ürünlerinin taşıdığı bu spesifik üslûp ve anlatım özelliklerinden dolayı bazı

⁴⁶ Muhammed 'Abdulhalim 'Abdullah, *Ğusnu'z-zeytûn* (Kahire: Dâru'l-Mısır li't-tibâ'a, ts), 17.

⁴⁷ Muhammed 'Abdulhalim 'Abdullah, *Lakîta* (Kahire: Dâru'l-kitâbî'l-Mısırî, ts), 105-107.

⁴⁸ Abdullah, *Kıssatun lem tetimme*, 120.

eleştirmenler Abdullah'ı, yazılarını güzel, sağlam ve etkili bir Arapça ile yazan, âyet, hadisten ve Arapça deyimlerden naklettiği örneklerle onları süsleyen yazarların bulunduğu makâme ekolünün⁴⁹ bir üyesi görmüşlerdir.⁵⁰ Bu tespit, roman ve makâme arasındaki farklar göz önüne alındığında, yazarın çok iyi bir romancı olduğunu ortaya koyarken bize de, içinde makâmenin de bulunduğu klasik Arap anlatı üslûplarına onun ne denli bağlı kaldığını gösterir. Abdullah'ın sağlam anlatım becerisinin temelinde yatan nedenler arasında onun şiire olan tutkusu ve dünya görüşü de yer alır. O, her ne kadar sahip olduğu yazarlık meziyetleriyle bir yere konumlandırılmaya çalışılsa da kendisinin bütünsel ve doğrudan müntesibi olduğu bir ekol tarafımızdan tespit edilememiştir.⁵¹ Ancak makâme ekolü yazarlarının ifade ettiğimiz üslûplarına yakın bir üslubu takip ettiği de dikkat çekmektedir. Yazarın ilk romanından başlamak üzere Kur'ân'la oluşturduğu pek çok metinlerarası bağ söz konusudur. Bu bağlar: cümle, terkip ve anlam düzeyinde kurulmaktadır.

Cümle düzeyinde verdiği ve adına iktibas dediğimiz bağ için şu örnekler verilebilir: Abdullah, *Lakîta* romanında “وَلَنْ يَنْفَعَكُمْ أَيُّومٍ إِذْ ظَلَمْتُمْ أَنْتُمْ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ” “Zulmederek hak ettiğiniz için çekmekte olduğunuz azapta ortak olmanız bugün size bir fayda sağlamayacaktır.”⁵² âyetiyle, zalimlerin cehennemde aynı azap olgusunun içinde bulunmalarının onlara hiçbir yarar sağlamayacağı dolayısıyla dünyada zulmü ortak yapmış kimselerin de ahirette ortak bir azabın içerisinde olacaklarına bir vurgu vardır. Abdullah da bu âyetle *Lakîta* romanında metinlerarası bir bağ kurar ve Leyla için organize bir kötülük içerisinde olan arkadaşlarının durumunu belirtir. Üstelik onların yaptıklarına pişmanlık duymamaları halinde işledikleri zulmün uhrevi boyutuna da göndermede bulunur. Ayrıca Abdulhalim Abdullah, romanının kahramanı özelinde anne-babasını hiç görmeden sürdürdüğü yaşamının toplum gözündeki durumuna dikkat çekmek ister. Dolayısıyla âyetle, Leyla'nın durumunun aynı yurttan kaldığı arkadaşları arasında çoğu zaman alay konusu olması, bazen de yaşanan üzüntü ve pişmanlıklar vurgulanır.

Aynı romanında, takva sahibi Emin Bey'e yaşadığı sıkıntıları anlattığı bir konuşmasında Tevbe suresi 91. âyetinden şu iktibasa yer vermektedir: “مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ” “Muhsinlerin/iyilik sahibi ve işlerinde samimi kimselerin,

⁴⁹ Erol Ayyıldız, “Makâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/417-419.

⁵⁰ Yusûf Hasan Nevfel, “et-Tekvînu'l-fennî li Muhammed 'Abdilhâfîm 'Abdillâh”, *el-Edîb* 5/1 (1974), 6-7.

⁵¹ Muhammed Abdulhalim Abdullah, yazarlığının başlangıcında romantik bir üslup takip ettikten sonra bu üslubuna realizmi ekleyerek kendine has bir anlatım şekli olan romantik-realist yazım stiline kavuşmuştur. O, en nihayetinde ise realist çizgiyi takip ederek romanlarını kaleme almıştır.

⁵² ez-Zuhruf 42/39; Abdullah, *Lakîta*, 34.

aleyhinde de bir yol yoktur.”⁵³ Bu âyetin romanın aksiyonunda oturduğu yer şudur: Leyla, anne-babasız olduğu için pek çok sıkıntıya maruz kalmaktadır. Abdullah’a göre yapılan fiilde Leyla, günahsız ve masum bir çocuk olduğu için Tevbe suresi 91. âyetinde ifade edilen muhsinlerin arasına girmektedir. Dolayısıyla böyle bir muhsin olan kahramanın aleyhinde ne söylemsel ne de eylemsel düzeyde bir olumsuzluğun icra edilmemesi gerekir. Bundan dolayı yazar, burada Leyla’yı bir muhsin olarak ifade etmekte ve ona sözlü veya fiili bir olumsuz durumun yönetilmesinin âyetin ruhuna aykırı olduğunu belirtmektedir. Nitekim Abdullah onun masumiyetini bu âyetle anıştırarak okuyucusunu vicdanıyla baş başa bırakır.

Başkahraman Leyla ile meslektaşlarının, hastane müdürüyle işyeri hakkında genel konuları konuştukları başka bir aksiyonda, hastane müdürü, Leyla’nın hastane için ne kadar verimli ve ne denli önemli olduğunu vurgular. Bunun üzerine içlerinden birisi Leyla’yı kimsesiz olmasından dolayı yermeye çalışır ancak müdür bu durumdan hoşlanmaz. Müdürün ruh halini çözen başka birisi ise: “وَالْأَمْرُ إِلَيْكِ فَانظُرِي مَاذَا تَأْمُرِينَ” “Buyruk, senindir; artık ne buyuracağını sen düşün.”⁵⁴ diyerek Neml suresinden iktibas ettiği âyeti söyler. Böylece durumu toparlamaya çalışır. Bu âyete bakıldığında Belkıs’ın savaş hadisesiyle ilgili devlet erkânının görüşlerine müracaat ettiği, hâdisе hakkında onların fikirlerini istediği ve onların durum değerlendirmesi yaptıktan sonra ortak bir kanaati ortaya çıkarmalarını beklediği görülmektedir. Aynı zamanda savaştan yana olmayan Belkıs’ın etrafındaki devlet adamlarını savaşmama hususunda nasıl ikna ettiği ve nihai sözü kendisine nasıl getirdiği de vurgulanmaktadır. Nitekim yazar da bu âyetle kendilerinden emin bir şekilde hastane müdürüne karşı çıkan ve Leyla’nın oradan uzaklaştırılması için kulis yapan hemşirelerin, aynı zamanda müdürün etkisini ne denli hissettiklerini de vurgulamak ister.

Ba’de’l-ğurûb romanında yazar uzunca tabiat tasviri yaptıktan sonra “بزغت فلما رأ الشمس بازغة قال هذا ربي هذا” “Güneş doğudan doğdu.”⁵⁵ cümlesiyle yeni bir aksiyona giriş yapar. Söz konusu cümle “فلما رأ الشمس بازغة قال هذا ربي هذا” “Güneşi doğarken görünce: Benim rabbim bu, bu daha büyük dedi.”⁵⁶ âyetinden iktibas edilmiştir. Burada Hz. İbrâhim’in, Allah’ın birliğine inanmasına mukabil kavminin yıldızlara, aya ve güneşe tapması üzerinde durulmaktadır. Hz. İbrâhim, onları bu bâtil inançlarından arındırmak için kendine has bir metotla ayın, yıldızların ve güneşin büyüklüğü üzerinde durmaktadır. Aynı zamanda

⁵³ Abdullah, *Lakîta*, 87.

⁵⁴ Abdullah, *Lakîta*, 123; Neml 27/33.

⁵⁵ Abdullah, *Ba’de’l-ğurûb*, 7. Abdullah, *Ba’de’l-ğurûb*, 7.

⁵⁶ el-En’am 149/78.

onların ancak en kudretli olan Allah tarafından yaratıldığını ve tabiatın onun lütfuyla eşsiz kılındığını vurgulamaktadır. Dolayısıyla tabiatın eşsizliği de belirtilmektedir. Yazar da bu iktibasla, geniş bir mekân tasviri yaptıktan sonra tabiatın güzelliğine işaret eder ve söz konusu tabiatın güneşle hayat bulduğuna dikkat çeker.

Şeceratu'l-leblâb romanında ise yer alan “لكنني استعدت بالله من شياطين” “Ancak şeytandan ve vesveselerden Allah'a sığınırım.”⁵⁷ cümlesinde geçen “فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ” “استعدت بالله” ifadesi “Kur'ân okuyacağın vakit, kovulmuş şeytandan Allah'a sığın.”⁵⁸ âyetinden alınmıştır. Bu âyette kişiyi Rabbinden uzaklaştıran, kalben O'nunla beraber olmaktan alıkoyan her şeyin şeytan olduğu vurgulanmakta ve bundan dolayı kişinin, her tür kötülüğün şerrinden Allah'a sığınması gerektiği üzerinde durulmaktadır.⁵⁹ Yazar da burada başkahraman Salâh'ın en yakın arkadaşı Rüştü'ye karşı birtakım kıskançlıklar hissetmesi üzerinden onun kendine adeta bir iç hesaplaşmayla özeleştiri yapmasına, yüreğinin vesvesesine kanmaması ve hasetine yenik düşmeyerek şerden Allah'a sığınmasına fırsat verir.

Abdullah romanlarında verdiğimiz örneklerden anlaşılacağı üzere direkt âyeti alarak kurduğu bağın/anıştırmanın yanısıra terkip düzeyinde yer verdiği iktibaslarla da metinlerarası ilişki kurmaya çalışır: Nitekim Abdullah, *Lakîta* romanında, “إنه عطف كبير من فتاة خلقها عظيم” “Bu, ahlâkı yüce bir genç kızın kocaman sempatisidir.”⁶⁰ cümlesindeki “خلقها عظيم” terkihi “وَأَنْتَ لَعَلَىٰ خَلْقٍ عَظِيمٍ” “Şüphesiz sen büyük bir ahlâk üzeresin.” âyetinden iktibas edilmiştir. Bu âyette peygamberin yüce bir ahlak üzere olduğu belirtilmektedir. Abdulhalim Abdullah da romanının başkahramanı Leyla'nın pek çok epizotta⁶¹ olduğu gibi burada da onun ahlakının güzelliğine vurgu yapmaktadır.

Aynı şekilde “أنا في الأعراف لست شقيا ولست سعيدا” “Ben Araftayım; ne mutsuzum ne de mutlu.”⁶² cümlesinde geçen “في الأعراف” terkihi de “وَنَادَىٰ أَصْحَابُ الْأَعْرَافِ رِجَالًا يَعْرِفُونَهُمْ بِسِيمَاهُمْ قَالُوا مَا أَغْنَىٰ عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ وَمَا كُنْتُمْ تُسْتَكْبِرُونَ” “A'râf ehli, simalarından tanıdıkları birtakım adamlara seslenerek

⁵⁷ Muhammed 'Abdulhalim 'Abdullah, *Şeceratu'l-leblâb* (Kahire: Dâru'l-Mısır li't-tibâ'a, ts), 113.

⁵⁸ en-Nahl 16/98.

⁵⁹ 'Abdulkerîm el-Kuşeyrî, *Letâifu'l-işârât* (İlkharf Yayınevi, 2013), 2/172.

⁶⁰ Abdullah, *Lakîta*, 115.

⁶¹ Ana kurguyla bağlantılı kendi içerisinde bağımsız değerlendirilebilecek olay veya bölümlere verilen addir: MacKay, *Roman Nedir?*, 307.

⁶² Abdullah, *Lakîta*, 158.

derler ki: Ne topladığınız güç ne de taslamakta olduğunuz büyüklük size bir yarar sağladı.”⁶³ âyetinden iktibas edilmiştir Allah ayette; ne cennetlik ne de cehennemlik olan, cennetle, cehennem arasında A'râf denilen birtakım tepelerde bekleyen ve yönleri döndüğünde cehennemlikler ile ilgili âyette geçen cümleleri kuran bir kimseden veya bir gruptan bahsetmektedir. Bunlar, cennete ve cehenneme dahil olmamış cennetle cehennemin arasında kalmış kimselerdir. Muhammed Abdulhalim Abdullah da romanında kullandığı A'râf ifadesiyle kahramanın ne tam mutlu ne de tam mutsuz olduğunu ve bu duygular arasında git-geller yaşadığını dolayısıyla A'râf'ta olduğunu ifade etmektedir.

Abdulhalim Abdullah, âyeti iki parantez arasında doğrudan vererek veya terkip düzeyinde aktararak yaptığı iktibasların yanı sıra; âyetten bir bölüm alarak ya da kendi cümlesini âyete benzeterek anlam düzeyinde kurduğu anıştırmalar da söz konusudur. Nitekim *Şeceratu'l-leblâb*'da “لن أفر منه وإن أنقض ظهري” “Sırtıma yük olsa/ağır gelse bile ondan kaçmayacağım.”⁶⁴ cümlesinde geçen “أنقض” ifadesi “الَّذِي أَنْقَضَ ظَهْرَكَ” “Ki o, belini bükmüştü.”⁶⁵ âyetinden gelmektedir. Allah, bu âyette Hz. Peygambere ağır gelen bir hususu belirtirken yazar da roman kahramanın karşılaştığı olumsuzluklardan dolayı hedefinden vazgeçmeyeceği üzerinde durmaktadır. Böylece Abdullah, bu üslubu kullanmakla metne bir güzellik katmaya çalışmaktadır.

Aynı şekilde *Şeceratu'l-leblâb*'da “وهو يقول: لأجعلهم أحاديث” “Şöyle dedi: onları ibretlik edeceğim/tarumar edeceğim.”⁶⁶ cümlesinde geçen “لأجعلهم أحاديث” ifadesi Mü'minûn Suresi'ndeki: “ثُمَّ أَرْسَلْنَا رَسُولَنَا تَتْرَاَ كُلَّمَا جَاءَ أُمَّةٌ رَسُولَهَا كَذَّبُوهُ: “فَاتَّبَعْنَا بَعْضَهُمْ بَعْضًا وَجَعَلْنَا لَهُمْ أَحَادِيثَ ۖ فَبِعَدَا لِقَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ” “Sonra birbiri ardından elçilerimizi gönderdik. Her bir ümmete kendi peygamberi geldikçe hep onu yalancılıkla suçladılar; biz de onları birbiri peşinden tarihe gömdük, onları ibret hikâyelerine dönüştürdük. Böylece iman etmeyen o kavimler helâk olup gitti.”⁶⁷ âyetinden alınmıştır. Bu âyette, Âd kavmini takiben gelen Semûd, Lût, Şuayb, Eyyûb ve Yûsuf (a.s.)'ın kavimleriyle adları zikredilmeyen fakat onlara işaretle iktifa edilen kavimlerin kendilerine gelen peygamberlere tabi olmamaları sebebiyle nasıl helak oldukları vurgulanmaktadır. Abdullah da romanının başkahramanı Hüsnü'nün yaramazlıkları karşısında babasının kendileri için söylediği söz üzerinden bir bağ kurmakta ve çocuğun yaramazlıklarını sürdürmesi durumunda kötü muamelelere maruz kalacağından söz etmektedir.

⁶³ el-A'râf 7/48.

⁶⁴ 'Abdullah, *Şeceratu'l-leblâb*, 6.

⁶⁵ el-İnşirâh 94/3.

⁶⁶ Abdullah, *Şeceratu'l-leblâb*, 6.

⁶⁷ el-Mü'minûn 23/44.

Diğer yandan *Şemsu'l-harîf* romanında; “ إن أحاديث الهوى تلتفح القلوب بالحب ”⁶⁸ “Süslü sözler kalplere aşkı aşılar ve فطرها ” cümlesinde geçen “ فطرها ” ifadesi “ فَأَقِمَّ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا ۖ فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا ” (Resûlüm!) Sen yüzünü hanîf olarak dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmış ise ona çevir.”⁶⁹ âyetinden iktibas edilmiştir. Âyette insan fitratında Allah'ın varlığını ve birliğini tanımaya doğru tabîi bir temayülün olduğu vurgulanmaktadır. Aynı zamanda Allah'ın yarattığı fitrata uygun olmayan bir dinin uydurulmasının sakıncalarına dikkat çekilerek Allah'ın yaratma kudretinin başkalarına isnat edilmesi ve başkalarının da yaratıcı yerine konulması, şirk kabul edilmektedir. Zira Allah'ın mülkiyet ve hâkimiyeti değişikliğe uğratılamaz. Din, fitratı değiştirmek için değil fitrattaki güzel istidat ve kabiliyetleri geliştirmek içindir. Nitekim Romanda da yazar, Halit karakterini tanımlarken onun asla değişmeyen kişiliğine dolayısıyla Allah'ın ona bağışladığı fitratına değinmektedir. Böylece âyetle roman arasında güçlü bir bağ kurulmaktadır.

Yazar *Min ecli veledî* romanında da “ وظلت تنن وتتوجع حتى مطلع الفجر ” “Hâlâ inliyor ve gün ağırana kadar da acı çekiyor.”⁷⁰ cümlesinde yer alan “ حتى مطلع الفجر ” ifadesi de “ سَلَّمَ هِيَ حَتَّى مَطْلَعِ الْفَجْرِ ” “O gece, tan yerinin ağarmasına kadar bir esenliktir.”⁷¹ âyetinden iktibas edilmiştir. Kadir gecesini, Allah'ın emirlerini yerine getirmek için sabaha kadar inerek müminlere selam veren meleklerin kastedildiği bu âyette aynı zamanda göreve bağlılığa da verilen önem söz konusudur. Abdullah da romanın başkahramanı Fuad'ın ağızıyla kendi doğumunu anlattığı bir aksiyonda babasının sorumsuzluğu üzerinde durmaktadır. Annesinin kendisinin doğumu esnasında sabahlara kadar acı çekerken bu inlemelere kayıtsız kalarak uyumaya devam eden babasının yaşamının geri kalanında da aynı ilgisizliği sürdürdüğü aktarılmaya çalışılmaktadır.

Sözü edilen eserin başka bir aksiyonunda; “ الذين لا تلد نساؤهم أطفالا قد يسرحون ”⁷² “Kocaları, çocuk doğurmayan kadınlarını boşayabilirler” cümlesinin Kur'ân-ı Kerîm'de boşanma hususunu işleyen âyetlerden iktibas edildiği anlaşılmaktadır. Bu âyetlerin ilki: “ فَمَتَّعُوهُمْ ۖ وَسَرَّحُوهُمْ سَرَاحًا جَمِيلًا ”⁷³ “Onları bir şeyler vererek memnun ediniz ve güzellikle boşayın.” şeklindedir. Diğerleri ise;

⁶⁸ Muhammed 'Abdulhalim 'Abdullah, *Şemsu'l-harîf* (Kahire: Dâru'l-Mısır li't-tibâ'a, ts), 3.

⁶⁹ er-Rûm 30/30.

⁷⁰ Muhammed 'Abdulhalim 'Abdullah, *Min ecli veledî* (Kahire: Dâru'l-Mısır li't-tibâ'a, ts), 6.

⁷¹ el-Kadr 97/5.

⁷² Abdullah, *Min ecli veledî*, 7.

⁷³ el-Ahzâb 33/49.

“الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَاِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْرِيحٌ بِاِحْسَانٍ” “Boşama iki keredir, bundan sonra ya iyilikle tutmak veya güzellikle bırakmak gerekir.”⁷⁴ âyetidir. Abdullah bu aksiyonda çocuğu doğan babanın, eşinin inlemeleri ve sancıları karşısında vurduğum duymaz olmasını eleştirmektedir. Nitekim yazar, okuyucuya doğurmayan bir kadının Arap toplumunda karşılaşılabileceği durumları aktarırken sorumsuz bir babanın da yüz yüze kalması muhtemel muameleleri onların vicdanlarına bırakmaktadır.

Yazarın Kur’ân-ı Kerîm’in üslûbuna olan hayranlığından dolayı çoğu romanında Kur’ân’dan âyetler anıştırdığı görülmektedir. Bu anıştırmalar ilk eserlerinde⁷⁵ daha fazla göze çarpar ve sonraki eserlerde belli bir azalma sergiler. Söz konusu âyetlerle kurulan metinlerarasılığın cümle, terkip ve anlam düzeyinde olduğu dikkat çeker.

2.2. Hadisler

Muhammed Abdulhalim Abdullah, romanlarında çok sayıda hadisle de metinlerarası ilişki kurmaktadır. O, tıpkı âyetlerde olduğu gibi hadisten yaptığı iktibasla bazen metinden bir cümleyi bazen bir terkiibi, bazen bir bölümü bazen de ondan çıkardığı anlamı kullanarak metinlerarasılık inşa eder. Örneğin: Abdullah, Selmân-ı Fârisî’nin biyografisini anlattığı eseri *el-Bâhis ‘ani’l-hakîka* romanında hadisi doğrudan alarak bazı iktibaslara yer vermektedir: “سلمان منا آل البيت” “Selmân bizdendir, ehl-i beytendir.”⁷⁶ Bu aksiyonda Hz. Ömer komutasında Fars diyarı fethedilir ve oranın valisi olarak Selmân tayin edilir. Selmân, Hicaz’a olan yolculuğunda tanıdığı ve yıllar sonra İslamiyet’le şereflenen ve aynı orduda da yer alan arkadaşı Süheyl’den ayrılmak zorundadır. Süheyl, arkadaşı Selmân’a tüm Fars diyarının hükümdarı olduğunu belirttiği bir anda Selmân söz konusu hadisi zikrederek hiçbir yurdun Resulullah’ın yanında olmaktan daha iyi olmadığını vurgular. Nitekim yazar, burada okura Sahabenin peygamber muhabbetine vurgu yapmaktadır.

Abdulhalim Abdullah’ın doğrudan aldığı diğer bir hadis de “لا فضل لعربي علي إلا بالتقوى” “Arap’ın, Arap olmayandan/acemden bir üstünlüğü

⁷⁴ el-Bakara 2/229.

⁷⁵ Abdullah’ın romanlarında âyetlerle yapılan anıştırmalar için bkz. Abdullah, *Lakîta*, 87, 123; *Şemsu’l-harîf*, s. 256; Abdullah, *Şemsu’l-harîf*, 256; Muhammed ‘Abdulhalim ‘Abdullah, *Sukûnu’l-âsife* (Kahire: Dâru’l-Mısır li’t-tibâ’a, ts), 347; Muhammed ‘Abdulhalim ‘Abdullah, *Li’z-zemen bakiyye* (Kahire: Dâru’l-Mısır li’t-tibâ’a, ts), 99. Muhammed ‘Abdulhalim ‘Abdullah, *el-Bâhis ‘ani’l-hakîka* (Dâru’l-Mısır li’t-tibâ’a, ts.). 36, 67, 80, 74, 83, 86, 89, 108, 112, 115, 138, 139.

⁷⁶ Abdullah, *el-Bâhis ‘ani’l-hakîka*, 138.

yoktur.”⁷⁷ Hadisin yer aldığı aksiyonda içerisinde Selmân-ı Fârisî'nin de bulunduğu Müslüman ordusu Fars ordusuyla Selmân'ın doğduğu diyarda karşı karşıya gelir. Farslıların İslam dinine karşı olan tutumlarını değiştirmek için Selmân, ordunun gerisinden ayrılarak Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın yanına gider ve ondan aldığı izinle oradakilere hak dininin sadece Araplara ait olmadığını bu hadisle açıklamaya çalışır. Nitekim yazar da bu hadisle İslamiyet'in evrenselliğine vurgu yapmaya çalışmaktadır.

Abdullah ilk romanı *Lakîta*'da da “ فكل شيء لا بد له من صانع وكل موجود لا بد له ” “Her şeyin bir yaparı olmak zorundadır ve her varlığın bir mucidi olmalıdır aynı şekilde bizim de bir yaratıcımızın olması zorunluluktur.”⁷⁸ cümlesi “ قال رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: كَانَ اللهُ وَلَمْ يَكُنْ شَيْءٌ ” “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Allah vardı ve O'ndan önce hiçbir şey yoktu.”⁷⁹ hadisinden iktibas edilmiştir. Bu hadis, Allah'ın mutlak yaratıcı olduğu ve her şeyin onun inayetiyle vücut bulduğuna işaret etmektedir. Romanında bu hadisten iktibasla Abdullah, bir anne ve babası olmayan başkahraman Leyla'nın nasıl dünyaya geldiğiyle ilgili öğretmeniyle girdiği tartışma üzerinden okura bir ders verme gayesinde olduğu aşikârdır. Söz konusu aksiyonda yaratan ve yaratılana dair felsefi bir diyalog dikkat çekmektedir.

Ba'de'l-ğurûb romanında; “قلت في نفسي متشائما سنحكم بيد امرأة” “Karamsar bir halde kendime şunu söyledim: Bir kadının eline mahkûm edileceğiz.”⁸⁰ cümlesinde geçen “سنحكم بيد امرأة” ifadesi “ لَمَّا بَلَغَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّ ” “Fâris ehli/İranlılar, başlarına ölen kral Kisra'nın yerine kızını kraliçe olarak getirdikleri haberi Rasûlullah'a ulaştığında O şöyle buyurdu: İşlerini yürütmek için bir kadını başlarına geçiren bir topluluk asla felah bulmaz.”⁸¹ hadisinden alınmıştır. Abdullah'ın bu romanın kahramanlarından birisi olan Abdulaziz'in ağzıyla çalıştığı çiftliğin kızı Emire'ye dair kurduğu bu cümle, adeta çiftliğin nasıl idare edileceğine dair bir bilgi mahiyetindedir. Yazar burada Abdulaziz'in kahyalık görevini yerine getirirken şehirde yetişmiş ve bağ-bahçe işlerinden yeteri kadar anlamayan Emire'nin sebep olacağı sıkıntılara dikkat çekmek istemektedir. Üstelik zikredilen iki şahıs arasında romanın ilerleyen aksiyonlarında oluşan

⁷⁷ Abdullah, *el-Bâhis 'ani'l-hakîka*, 134.

⁷⁸ Abdullah, *Lakîta*, 30.

⁷⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422/2001).; Enbiyâ 1, (No. 7418).

⁸⁰ Abdullah, *Ba'de'l-ğurûb*, 69.

⁸¹ Buhârî, “Menâkıbu'l-Ensâr”, 10 (No. 4425).

duygusal bağ da çitlikte zor bir atmosferin oluşmasına da neden olmaktadır.

Aynı romanında; “ رأيت السعادة العظمى هي أن تجمع المصادفات بين روحين خلقنا ” “ Aynı romanında; “ Büyük mutluluğun tek madenden yaratılmış iki ruh arasındaki tesadüflerin bir araya getirilmesi olduğunu gördüm.”⁸² cümlesindeki “ بين النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قال : النَّاسُ مَعَادِنٌ ” ifadesi “ روحين خلقنا من معدن واحد كَمَعَادِنِ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ ، خِيَارُهُمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ خِيَارُهُمْ فِي الْإِسْلَامِ إِذَا فَهَمُوا وَالْأَرْوَاحُ ” “ Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: İnsanlar, altın ve gümüş madenleri gibidir. İslâm öncesi dönemde hayırlı olanlar, İslâm döneminde de İslâm'ı kavramak kaydıyla hayırlıdırlar. Ruhlar, askerî birlikler gibidir. Birbirleriyle tanışan ruhlar, birbirleriyle kaynaşır, tanışmayanlar da ayrılığa düşerler.”⁸³ hadisinden anıştırılmıştır. Romanın başkahramanlarından Abdulaziz, Emire'ye, Zeynep adındaki başka bir karakter ise Abdulaziz'e meftundur. Emire şehirde yetişmiş, okur-yazar ve zengindir. Ancak Zeynep ise Emire'nin tersi özelliklere sahip köyde yetişmiş ve okul yüzü görmemiştir. Buna mukabil O, Abdulaziz'e karşı çok daha ilgili ve sevgi doludur. Burada yazar, bir birlikteliğin olmasının şartını, ruhtaki gizli ve tesadüfen beliren ortak noktalara dayandırmakta ve Abdulaziz'in ağzıyla kurduğu bu cümleyle hilkatteki farklılıklara işaret etmektedir.

Abdullah, *Şemsu'l-harîf* romanında; “ إنني أحبه من أجل سواه وماذا في هذا؟ ليتنا ” “ Onu başka bir şey için seviyorum, Bunda ne var? Keşke bizler Allah'ın bütün kullarını Allah'a olan sevgimizden dolayı sevseydik.”⁸⁴ cümlesindeki “ قال رسول الله - صلى الله عليه وسلم: أوثقُ عُرَى ” “ Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: İmanın en katıksız Allah için sevmek ve onun için buğzetmektir.”⁸⁵ hadisinden iktibas edilmiştir. Romanda hadisten yapılan iktibasın nedeni, başkahraman Muhtar'ın okulundakileri hiçbir ayrıma tabi tutmadan sevmesi ve onlara insan oldukları için muamele etmesidir.

Aynı romanın başka bir yerinde; “ إنه كندم الصائم الذي يأكل ويشرب ناسيا حتى ” “ Yemiyordum açken ve içiyordum hatırlanmadan” “ يميت الجوع ويذكر أنه في رمضان يشتهق ويضحك ثم يتمضمض مستأنفا صومه مستشعرا ندما تخالطه فرحة لأن الله هو الذي أطعمه وسقاه وقد يتمنى بينه وبين نفسه أن تكرر

⁸² Abdullah, *Ba'de'l-ğurûb*, 162.

⁸³ Buhârî, “ Menâkıb”, 26 (No. 3588).

⁸⁴ Abdullah, *Şemsu'l-harîf*, 69.

⁸⁵ Buhârî, “İmân” 1, (No.7).

“الحادثة” “Onun pişmanlığı; unutarak açlığını öldürünceye kadar yiyip içen, Ramazan’da olduğunu hatırlayıp hem ağlayan hem gülen sonra mazmaza yapıp orucuna yeniden başlayan bir kimsenin, içine sevincin karıştığı pişmanlığı gibidir. Çünkü o kimseyi oruçlu olduğu halde yediren ve içiren Allah’tır ve bu kimse, bu hadisenin Allah’la kendi arasında tekrar etmesini arzular.”⁸⁶ pasajı “مَنْ نَسِيَ وَهُوَ”⁸⁶ “Kim oruçlu olduğunu unutarak yer veya içerse orucunu tamamlasın. Zira onu ancak Allah yedirmiş ve içirmişdir.”⁸⁷ hadisinden iktibas edildiği anlaşılmaktadır. Romanda iki sevgilinin fiziki yakınlaşmasının akabinde hissedilen durum ifade edilmeye çalışılmaktadır. Olayın erkek tarafı olan Muhtar, dürtülerine yenilerek sevgilisine yakınlaştığında bundan haz almaktadır. Ancak bunun ahlâkî olmadığını dolayısıyla yanlış olduğunu fark edip geri çekildiğinde ise kafa olarak rahatlama hissederken kalben de hissettiklerine yenik düşmektedir. İşte burada onun nihayetinde yanlışla düşmeme karşısında hissettikleri okuyucuya takdim edilmektedir.

İslâm’a ve onun peygamberine meftun olan yazar, başka bir romanında; “هل في آداب الناس أن يتكلم اثنان فيومئ كل منهما بما يريد وبينهما ثالث غريب يخمن ما إذا كانوا”⁸⁸ “İki şahsın yanlarında onların söylediklerini sıkıntı yaşayarak tahmin etmeye çalışan üçüncü bir yabancı kişi varken, dilediklerini ima ederek konuşması insanların adabından mıdır?”⁸⁸ şeklindeki soru cümlesi, “ثلاثة، فلا يتناجى اثنان دون الثالث”⁸⁹ “Üç kişi bir arada iken, diğerini bırakıp ikisi fısıldaşmasın.”⁸⁹ hadisinden alınmıştır. Romanda iktibasın yer aldığı aksiyonda Mansur, Düriye ile Kemal Bey’in bir konuşmalarına tanık olur. Düriye ciddi görünmesine rağmen Kemal Bey’in sağa sola bakarak, bazen sırtarak bazen de onu önemsemez bir tavır takınarak sohbetle eşlik ettiği dikkatini çeker. Mansur, araya girip bir şeyler söylemek istese de iki kişinin konuşmasının bölünmesini doğru görmez ve iç diyalogla kendisine bu soruyu sorar. Nitekim bu iktibasla okura iki kişinin sohbetinin düzeyi ne olursa olsun üçüncü bir kişinin müdahalede bulunmasının doğru olmadığı mesajı verilmeye çalışılır.

Muhammed Abdulhalim Abdullah, *Min ecli veledî* romanında yer verdiği “والدنيا “Bize göre dünyanın, sivrisineğin kanadı kadar bile değeri yoktur.”⁹⁰ cümlesi de, “لَوْ كَانَتِ الدُّنْيَا”

⁸⁶ Abdullah, *Şemsu'l-harîf*, 74.

⁸⁷ Buhârî, “İmân” 15, (No. 6669).

⁸⁸ Muhammed ‘Abdulhalim ‘Abdullah, *el-Vişâhu'l-ebvad* (Kahire: Dârul-Mısır li't-tibâ'a, ts), 99.

⁸⁹ Buhârî, “İsti'zân” 37, (No. 6287).

⁹⁰ Abdullah, *Min ecli veledî*, 215.

“Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Eğer dünya, Allah katında sivrisineğin kanadı kadar bir değere sahip olsaydı, Allah hiçbir kâfire dünyadan bir yudum su bile içirmezdi.”⁹¹ hadisinden iktibas edilmiştir. Bu aksiyonda, başkahraman Fuad’ın annesi ölüm döşegindedir. Annesi onun hayatını rayına sokmasını dolayısıyla evlenmesini talep eder. Daha sonra o, oğluna uzun hayat yolculuğunun boş olduğunu mutlak mutluluğun da Allah’ın buyruklarına uymada olduğunu belirtir. Böylece yazar, okura Allah’ın buyruklarına ancak uyularak mutluluğun sağlanacağı mesajını vermektedir.

Yazara ait romanların büyük bir kısmında karşılaştığımız hadis iktibaslarına⁹² son eseri *Kıssatun lem tetimme*’den de şu örnek verilebilir: “هل يتصورالناس أن في داخل كل منا شخصا لا نحس بوجوده...أما الهيكل البادي للناس فليس إلا غطاء لمن “في الداخل “İnsanlar, her birimizin içinde varlığını hissetmediğimiz bir insanın var olduğunu düşünüyorlar mı? Ne var ki insanların görünen varlığı içerdeki kişiyi gizleyen bir perdeden ibarettir.”⁹³ cümlesi, “ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْظُرُ إِلَى أَجْسَامِكُمْ، وَلَا إِلَى صُورِكُمْ، وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ “Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Allah, sizin bedenlerinize ve yüzlerinize değil; kalplerinize bakar.”⁹⁴ hadisinden anlam bakımından iktibas edilmiştir. Hadis burada asıl olanın yürek olduğunu vurgulamaktadır. Nitekim insanın iç dünyasıyla ilgili bir tasvirin yer aldığı bu aksiyonda, romanın başkahramanlarından Munâ el-Menşâvî yoldadır. Aklına bir anda bindiği arabanın motoru görünmemesine rağmen arabayı nasıl hareket ettirdiği şeklindeki soru gelir ve buradan hareketle insanın motorunun da yüreği olduğu sonucuna varır. Akabinde de Arap toplumunun düşmana karşı pasif kalmasını yüreklerindeki gücün eksikliğine bağlar. Yazar, sözü edilen hadis iktibasıyla okuyucuya gücün yürekte ve inanmakta olduğu fikrini vermek istemektedir.

⁹¹ Muhammed b. Selâme b. Ca’fer Ebû ‘Abdillâh el-Kadâfî , *Müsnedü’s-Şihâb*, thk. Hamdî b. ‘Abdilmeccid es-Sulfi, (Beyrut: Muessesetu’r-risâle, 1986), c.2, 316.

⁹² Abdullah’ın romanlarında iktibas ettiği diğer hadis örnekleri için bk. Abdullah, *Ba’del-ğurûb*, s. 197; Abdullah, *Sukûnu’l-asife*, 46. Hikayeleri için: Muhammed ‘Abdulhalîm ‘Abdullah, *en-Nâfizetu’l-ğarbiyye* (Kahire: Mektebetu Mısır, ts.), 113.; Muhammed ‘Abdulhalîm ‘Abdullah, *Elvân mine’s-se’âde* (Dârul-Mısır li’t-tibâ’a, ts.), 120, 135, 142; Muhammed ‘Abdulhalîm ‘Abdullah, *et-Tafrîratu’s-sevdâ* (Mektebetu Mısır, ts.), 9.; Muhammed Hasen ‘Abdullah, *Ustûre min kitâbi’l-hub* (Mektebetu Mısır, ts.), 86.; Muhammed ‘Abdulhalîm ‘Abdulhalîm, *ed-Dumû’u’l-hersâ* (Mektebetu Mısır, ts.), 106.

⁹³ Abdullah, *Kıssatun lem tetim*, 149.

⁹⁴ Ebu’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi’u’s-şâhih*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), “Bir” 10, (No. 33).

Görüldüğü üzere Muhammed Abdulhalim Abdullah, âyetlerin yanı sıra hadislerden de iktibasta bulunmaktan geri durmamıştır. Bu durum onun dinî ilimlere olan vukûfiyetini göstermesi bakımından da önem arz etmektedir.

Sonuç

Muhammed Abdulhalim Abdullah; on üç romanı, yüz kırk iki adet kısa hikâyeyi barındıran on hikâye kitabı kaleme almış velut bir yazardır. Yazarlığı yettiği atmosferde şekillenen Abdullah'ın, eserlerini de bu doğrultuda kaleme aldığı dikkat çekmektedir. Yani o, halkını ve daha çok tanıklık ettiği vakaları işler. Bundan dolayı onda öne çıkan konu ve temalar tabiata, aşka ve insana dairdir. Yazarlık serüveninde herhangi bir edebî ekole doğrudan müntesip olmayan Abdulhalim Abdullah, ilk dönem yazdıklarını romantik daha sonra romantik-realist ve en sonunda ise realist bir yönelimle kaleme almıştır. O, tercih ettiği anlatım teknikleri, dil ve üslupla modern Arap romanının teşekkülünde önemli bir rol oynamaktadır. Aynı zamanda o, söz konusu teknikler içerisinde metinlerarasılığı çokça kullanarak diyalekti de reddederek kullandığı fasih dille temayüz eder.

Bir edebî metnin kendinden daha evvel kaleme alınmış metinlerden, bağımsız olması düşünülemez. Bu olgu üzerine inşa edilen metinlerarasılık, Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın sıklıkla başvurduğu anlatım tekniklerinden biridir. Modern Arap edebiyatında bu anlatım tarzıyla öne çıkan Abdullah, romanlarında Kur'ân ve hadisten edindiği zengin ifade üslubuyla metinlerarası ilişkiyi ustaca sağlamıştır. Abdullah, yazarlığının ilk dönemlerinde çokça göndermelerde bulunduğu sözlü edebiyat ürünlerinin yanı sıra âyet ve hadisleri de romanlarının kurgusuna dâhil etmiştir.

Abdullah'ın romanlarında âyet ve hadisten yaptığı anıştırmanın en önemli nedeni onun, okuru yazdıklarına ikna etmek istemesi ve kendi metninde güçlü bir ifade oluşturmak arzusudur. Onun küçük yaşta hafız olması bu üslubunda etkili olmuştur. Abdullah, Kur'ân ve hadisten yaptığı anıştırmayı kendine has bir üslupla yapar: O, âyet ve hadisi kendi kurgusuna ya doğrudan ya onlardan bir bölüm alarak ya da onların anlamından istifade ederek yapar. Nitekim Abdullah'ın romanlarında yer alan bu anlatım tekniği, onun romanlarının kurgusunu daha güçlü yapmakta ve okurun romana odaklanmasına da katkı sağlamaktadır.

Kaynakça

- Abdulhalîm, Muhammed Abdulhalîm. *ed-Dumû'u'l-hersâ'*. Mektebetu Mısır, ts.
- Abdulhalîm, Muhammed Abdulhalîm. *Li'z-zemen bakiyye*. Kahire: Dâru'l-Mısır li't-tibâ'a, ts.
- Abdullah, Muhammed Abdulhalîm. *Ba'de'l-ğurûb*. Kahire: Dâru'l-Mısır li't-tibâ'a, ts.
- Abdullah, Muhammed Abdulhalîm. *el-Bâhis 'ani'l-hakîka*. Dâru'l-Mısır li't-tibâ'a, ts.
- Abdullah, Muhammed Abdulhalîm. *Elvân mine's-se'âde*. Dâru'l-Mısır li't-tibâ'a, ts.
- Abdullah, Muhammed Abdulhalîm. *el-Vişâhu'l-ebiyad*. Kahire: Dâru'l-Mısır li't-tibâ'a, ts.
- Abdullah, Muhammed Abdulhalîm. *en-Nâfizetu'l-ğarbiyye*. Kahire: Mektebetu Mısır, ts.
- Abdullah, Muhammed Abdulhalîm. *et-Tafiratu's-sevdâ*. Mektebetu Mısır, ts.
- Abdullah, Muhammed Abdulhalîm. *Ğusnu'z-zeytûn*. Kahire: Dâru'l-Mısır li't-tibâ'a, ts.
- Abdullah, Muhammed Abdulhalîm. *Kıssatun lem tetim*. Kahire: Dâru'l-Mısır li't-tibâ'a, ts.
- Abdullah, Muhammed Abdulhalîm. *Lakîta*. Kahire: Dâru'l-kitâbi'l-Mısırî, ts.
- Abdullah, Muhammed Abdulhalîm. *Min ecli veledî*. Kahire: Dâru'l-Mısır li't-tibâ'a, ts.
- Abdullah, Muhammed Abdulhalîm. *Sukûnu'l-'âsife*. Kahire: Dâru'l-Mısır li't-tibâ'a, ts.
- Abdullah, Muhammed Abdulhalîm. *Şeceratu'l-leblâb*. Kahire: Dâru'l-Mısır li't-tibâ'a, ts.
- Abdullah, Muhammed Abdulhalîm. *Şemsu'l-harîf*. Kahire: Dâru'l-Mısır li't-tibâ'a, ts.
- Abdullah, Muhammed Hasen, *Ustûre min kitâbi'l-hub*. Mektebetu Mısır, ts.
- Abdullah, Zağlûl. *el-Vetru'l-meşdûd*. Hey'etu'l-'amme li Kusûr's-sakafe, ts.
- Aktulum, Aktulum. *Metinlerarası İlişkiler*. Ankara: Öteki Yayınevi, 1999.
- Ayyıldız, Erol. "Makâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/417-419. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Bayram, Encümen. "Bir Bildungsroman Örneği Olarak El-Bâhis 'Ani'l-Hakîka". *Turkish Academic Research Review - Türk Akademik Araştırmalar Dergisi [TARR]* 6/3 (14 Eylül 2021), 955-968. <https://doi.org/10.30622/tarr.989139>
- Bayram, Encümen. *Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın Romancılığı*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *el-Câmi'u's-şahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Bulut, Feyza. "Metinlerarasılık Kavramının Kuramsal Çerçevesi". *Edebi Eleştiri Dergisi* 2/1 (30 Nisan 2018), 1-19. <https://doi.org/10.31465/eeder.397704>
- Çopur, Emel Nalçacıgil. "İktibas Sanatı ve Mazmûn". *Hikmet - Akademik Edebiyat Dergisi* 10 (2019), 165-179.
- Durmuş, İsmail. "İktibas". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/52-54. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Dusûkî, Dusûkî 'Abdulazîz. "Muhammed'Abdulhalîm 'Abdullâh rihletu hayât ve fen". *el-Beyân* (15 Şubat 1971).
- Elsadda, Hoda. *Gender, Nation, and the Arabic Novel: Egypt, 1892–2008*. London:

- Edinburgh University Press, 2012.
- Emre, İsmet. *Postmodernizm ve Edebiyat*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2006.
- Er, Rahmi. "Roman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/164-166. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2008.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdir, VI., 1993.
- Kaşyûd, Muhammed Haseneyn. *Dirâsetun edebiyetun 'an 'amâl Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullah*. Kahire: el-Cevâiz, 2000.
- Kâ'ud, Muhammed Mehdi. *el-Ğurûbu'l-Mustehîl: Sîretu Kâtib Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, ts.
- Korkmaz, Ferhat. "Metinlerarası İlişkilerin Klasik Retorikteki Kökeni Üzerine Bir Araştırma/an Investigation on the Origin of Intertextuality in Classical Rhetoric". *HİKMET-Akademik Edebiyat Dergisi (Journal Of Academic Literature)* 3 (2017), 71-88.
- Kuşeyrî, 'Abdulkerîm el-. *Letâifu'l-işârât*. İlkharf Yayınevi, 2013.
- MacKay, Marina. *Roman Nedir?* çev. Fazilet Akdoğan Özdemir. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2019.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-şâhîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.
- Nevfel, Yusûf Hasan. "et-Tekvînu'l-fennî li Muhammed 'Abdilhâlîm 'Abdillâh". *el-Edîb* 5/1 (1974).
- Nevfel, Yusûf Hasan. *Fennu'l-kıssa 'inde Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*. Kahire: eş-Şerîketu'l-Mısriyyetu'l-Âlemiyye, 1. Basım, 1996.
- Nevfel, Yusûf Hasan. *Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullah hayâtuhü ve edebuhü*. Riyad: Kulliyetu'l-âdâb, 1981.
- Sazyek, Hakan. "Türk Romanında Postmodernist Yöntemler ve Yönelimler". *Hece Özel Sayısı: 4, Türk Romanı Özel Sayısı*. (2002), 510-529.
- Şârûnî, Yûsuf. *er-Rivâiyüne's-selâse, Necîb Mahfûz, Yusûf es-Sibâ'î, Muhammed 'Abdul-halîm 'Abdullah*. Kahire: Merkezi'l-hadâretî'l-'Arabiyye, 2003.
- Ürün, Ahmet Kazım. *Modern Arap Edebiyatı*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2018.
- ez-Zu'bî, Ahmed. *et-Tenâssu Nazariyyen ve Tatbikiyyen*. Amman: Muessetu 'Ammûn li'n-neşr, 2020.
- "Kâimetu efdal mietin ve hamse riâyâtin 'Arabiyyetin". Erişim 07 Eylül 2022. http://morethan1life.blogspot.com/2009/05/blog-post_722.html

